

10. Сайт Аграрної та продовольчої організації ООН (ФАО) — (<http://faostat.fao.org/site/567/default.aspx#ancor>)

11. Сайт Міністерства промислової політики України (<http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/>

[publish/article;jsessionid=1ECBB48DE4565F8F0747C4610EDB309D?art_id=40449&cat_id=36965](http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=1ECBB48DE4565F8F0747C4610EDB309D?art_id=40449&cat_id=36965))

12. Сахачький М. П. Проблеми відродження сільського господарства. — К.: Ін-т аграрної економіки, 2000. — 304 с.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2009

УДК 631.11

І. В. Гуторова

аспірант

(Харківський національний аграрний
університет ім. В. В. Докучаєва)

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПО- ДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті висвітлені сучасні тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств Харківської області, зокрема проаналізовано динаміку виробництва валової продукції сільського господарства області та окремих її видів, досліджено зміни у використанні посівної площі та урожайності окремих культур, наведений аналіз динаміки поголів'я худоби та її продуктивності, а також аналіз показників конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Харківської області

КЛЮЧОВІ СЛОВА: аграрна реформа, сільськогосподарські підприємства, валова продукція, виробництво, поголів'я, урожайність, конкурентоспроможність.

KEY WORDS: agrarian reform, the agricultural enterprises, gross output, manufacture, livestock, productivity, competitiveness.

Провідне місце в забезпеченні населення країни необхідно сільськогосподарською продукцією належить сільськогосподарським підприємствам. Саме від рівня їх розвитку та ефективності господарювання залежить соціально-економічне становище сільських територій та гарантування продовольчої безпеки держави.

Дослідженню питань розвитку агропромислового виробництва в цілому та агроформувань зокрема у до- і післяреформений період присвячено чимало праць вітчизняних учених-економістів, серед яких на особливу увагу заслуговують роботи П. Т. Саблука [1], І. Г. Кириленка [2], В. Я. Месель-Веселяка [3], М. Й. Маліка [4], О. М. Шпичака [5], П. С. Березівського [6] та ін. Проте постійно змінювана економічна ситуація в державі вимагає щоразу

нової оцінки стану та тенденцій розвитку сільськогосподарських підприємств України й окремих її регіонів.

Основна мета статті — проаналізувати сучасний стан та тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств Харківської області.

У дореформений період Україна займала одне з провідних місць серед найрозвинутіших аграрних країн світу. Проте аграрна реформа, через низку організаційно-економічних причин, не забезпечила очікуваної результативності. Поширилися негативні явища у відтворювальному процесі, що призвело до різкого спаду виробництва сільськогосподарської продукції, ускладнення фінансового стану товаровиробників, загострення соціальної напруги на селі. Так, виробництво валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств України за 1990—2007 рр. скоротилось на 39,1 %, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах — у 2,9 разу. Аналогічні тенденції спостерігаються і в Харківській області. Так, за період з 1990 р. по 2007 р. виробництво валової продукції в усіх категоріях господарств скоротилось з 7762,9 до 5203,5 млн грн, або на 33,0 %, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах — з 5992,1 млн грн у 1990 р. до 2219,9 млн грн у 2007 р., тобто в 2,7 разу. При цьому щорічне зниження даного показника становило 179,9 млн грн (рис. 1).

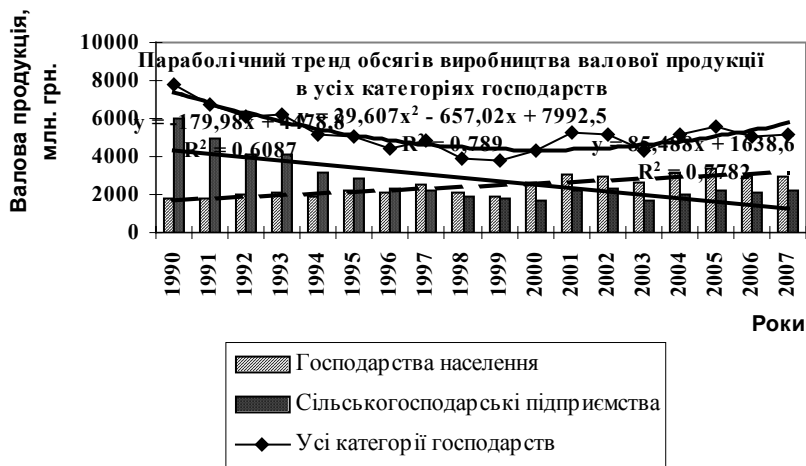

Рис. 1. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства в порівнянних цінах 2005 р. за категоріями господарств у Харківській області, 1990—2007 рр.

Джерело: дані Головного управління статистики у Харківській області.

Натомість обсяги виробництва валової продукції в господарствах населення за досліджуваний період зросли на 19,6 % у цілому по Україні та на 68,5 % по Харківській області, що свідчить про перерозподіл обсягів виробництва сільськогосподарської продукції між сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення. Якщо в 1990 р. на долю сільськогосподарських підприємств Харківської області приходилось 77,2 % виробленої валової продукції, то в 2007 р. — лише 42,7 %. Особливого занепокоєння викликає зменшення питомої ваги сільськогосподарських підприємств у виробництві продукції тваринництва (за 1990—2007 рр. даний показник знизився на 31,2 відсоткових пункти), що тягне за собою, по-перше, загрозу продовольчій безпеці держави, а по друге, загрозу зниження конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, оскільки продукція, вироблена господарствами населення, значно поступається за якістю продукції сільськогосподарських підприємств. Особливо це стосується галузі молочного скотарства.

Тенденції зміни обсягів і структури виробництва валової продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах Харківської області мають галузеві особливості. Більш високими темпами знижується виробництво продукції тваринництва. За 1990—2007 рр. обсяги виробництва валової продукції рослинництва знизились на 48,4 %, тваринництва — у 4,2 разу. Крім того, за досліджуваний період змінилось і співвідношення між даними галузями: якщо в 1990 р. питома вага продукції тваринництва в загальному обсязі виробництва валової продукції сільського господарства становила 52,4 %, то в 2007 р. — 33,6 % (табл. 1).

Однак, не можемо не відмітити, що починаючи з 2000 р. відбулося поступове збільшення обсягів виробництва як продукції рослинництва, так і продукції тваринництва. За 2000—2007 рр. обсяги виробництва валової продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах області зросли на 35,8 %, тваринництва — на 29,4 % порівняно з 2000 р. Найбільші прирости виробництва за цей період були зафіксовані в галузі рослинництва по зерновій продукції та соняшнику (на 72,4 % та 28,8 % відповідно), у галузі тваринництва — по приросту живої маси птиці та виробництву яєць. Зокрема у птахівництві до 1999—2000 рр. мало місце стабільне скорочення виробництва м'яса і яєць, але після зміни цінової політики на користь зазначеної галузі вона почала розвиватися на умовах розширеного відтворення (табл. 2).

Таблиця 1

**ДИНАМІКА ВИРОБНИЦТВА ТА СТРУКТУРА ВАЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВАХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ, 1990—2007 рр.**

Роки	Валова продукція сільського господарства в порівняних цінах 2005 р.				
	всього, млн грн	у тому числі:			
		продукція рослинництва		продукція тваринництва	
		млн грн	%	млн грн	%
1990	5992,1	2854,5	47,6	3137,6	52,4
1995	2851,3	1634,9	57,3	1216,4	42,7
2000	1661,7	1085,6	65,3	576,1	34,7
2001	2175,2	1455,9	66,9	719,3	33,1
2002	2282,9	1447,0	63,4	835,9	36,6
2003	1662,5	932,1	56,1	730,4	43,9
2004	2035,6	1323,9	65,0	711,7	35,0
2005	2215,2	1443,5	65,2	771,7	34,8
2006	2129,5	1285,6	60,4	843,9	39,6
2007	2219,9	1474,2	66,4	745,7	33,6
2007 у % до: 1990 р.	37,0	51,6	+ 18,8	23,8	– 18,8
2000 р.	133,6	135,8	+ 1,1	129,4	– 1,1

Джерело: розраховано за даними Статистичного збірника «Сільське господарство України. 2007р.»

Таблиця 2

**ДИНАМІКА ВИРОБНИЦТВА ОСНОВНИХ ВИДІВ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВАХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ, тис. ц, 1990—2007 рр.**

Вид продукції	1990 р.	2000 р	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2007 р. у % до	
						1990 р.	2000 р.
Зернові та зерно-бобові	29545	10497	19823	13699	18098	61,3	172,4
Насіння соняшнику	2422	3133	2482	3165	4036	166,6	128,8
Цукровий буряк	28018	10705	9733	14181	9632	34,4	90,0
Картопля	674	82	35	20	37	5,4	44,9
Овочі	1796	491	158	179	177	9,9	36,1
Плоди та ягоди	817	107	58	71	84	10,3	78,4
Приріст живої маси худоби та птиці — всього	2614	367	470	535	553	21,2	150,7
Молоко	11330	2794	1952	1827	1569	13,8	56,2
Яйця, млн шт.	817,5	167,2	418,6	564,7	469,8	57,5	В 2,8 р.
Вовна, т	963	52	12	10	13	1,3	25,0

Джерело: Статистичний щорічник «Харківська область у 2007 році».

Основною причиною зменшення обсягів виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції є: в рослинництві — зменшення посівних площ та урожайності сільськогосподарських культур, у тваринництві — скорочення поголів'я та продуктивності худоби і птиці. Так, зменшення обсягів виробництва цукрового буряку, картоплі, овочів та плодів в Харківській області пов'язане зі значним скороченням площ під вказаними культурами (табл. 3).

Таблиця 3

**ЗІБРАНІ ПЛОЩІ ТА УРОЖАЙНІСТЬ
ОСНОВНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР
У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ, 1990—2007 рр.**

Культура	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2007 р. у % до	
						1990 р.	2000 р.
Зібрана площа, тис. га							
Зернові та зернобобові	779,6	617,5	652,1	691,9	735,7	94,4	119,1
Насіння соняшнику	137,6	222,2	219,6	216,8	219,3	159,4	98,7
Цукровий буряк	110,7	73,3	45,5	59,6	38,7	34,9	52,8
Картопля	9,9	0,8	0,3	0,3	0,3	3,5	42,0
Овочі	13,8	4,6	0,7	0,8	0,5	3,6	10,8
Плоди та ягоди	14,9	13,4	7,8	7,2	6,8	45,8	51,0
Урожайність, ц/га							
Зернові та зернобобові	37,9	17,0	30,4	19,8	24,6	64,9	144,7
Насіння соняшнику	17,6	14,1	11,3	14,6	18,4	104,5	130,5
Цукровий буряк	253	146	214	238	249	98,4	170,5
Картопля	68	100	113	71	107	157,4	107,0
Овочі	130	107	241	221	357	В 2,7 р.	В 3,3 р.
Плоди та ягоди	54,8	8,0	7,4	9,8	12,3	22,4	153,8

Джерело: Статистичний щорічник «Харківська область у 2007 році».

У 2007 р. зібрана площа цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах області скоротилась проти рівня 2000 р. на 47,2 %, проти рівня 1990 р. — на 65,1 %, картоплі — в 2,7 та 33,0 рази відповідно, овочів — у 9,2 та 27,6 разу, плодів та ягід — на 49,0 та 54,2 % відповідно. Натомість за 1990—2007 рр. в 1,6 разу були збільшені площі під соняшником, який є більш прибутковим в порівнянні з іншими культурами.

Хоча за досліджуваний період спостерігається підвищення урожайності основних сільськогосподарських культур (зернових

— на 44,7 %, соняшнику — на 30,5 %, цукрових буряків — на 70,5 % проти рівня 2000 р.), проте вона все одно залишається низькою. Урожайність сільськогосподарських культур як по області, так і по Україні в цілому значно нижча порівняно із країни світу й, навіть, країнами постсоціалістичного табору. Так, урожайність зернових по області у 2007 р. становила 24,6 ц/га, цукрового буряку — 249 ц/га, у той час як у Білорусі, наприклад, дані показники становили 27,9 та 374,4 ц/га, Угорщині — 47,6 та 500,0 ц/га відповідно.

Зменшення обсягів виробництва продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах пов'язане головним чином з обвальним скороченням поголів'я худоби та птиці. Так, у 2007 рр. поголів'я великої рогатої худоби по області скоротилось порівняно з 1990 р. у 10,6 разу, корів — у 8,5 разу, птиці — у 2,7 разу (табл. 4).

Таблиця 4

**НАЯВНІСТЬ ПОГОЛІВ'Я ХУДОБИ І ПТИЦІ
ТА ЇХ ПРОДУКТИВНІСТЬ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВАХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ, 1990—2007 рр.**

	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2007 р. у % до	
						1990 р.	2000 р.
Поголів'я на кінець року, тис. голів:							
великої рогатої худоби	1203,8	338,4	157,3	137,4	114,0	9,5	33,7
у т.ч.: корів*	371,9	133,4	57,2	50,0	44,0	11,8	33,0
свиней	895,2	163,2	161,4	181,9	102,9	11,5	63,1
овець та кіз	257,2	14,2	4,9	4,3	7,2	2,8	50,7
птиці	9748,7	1615,4	4058,7	4040,3	3603,4	37,0	В 2,2 р.
Середньодобовий приріст на вирощуванні та відгодівлі, г: великої рогатої худоби	394	223	331	351	390	99,0	174,9
свиней	228	129	277	302	241	105,7	186,8
Середній річний удій молока від однієї корови, кг	2975	1689	2935	3210	3157	106,1	186,9

	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2007 р. у % до	
						1990 р.	2000 р.
Середній річний настриг вовни від однієї вівці (у фізичній вазі), кг	3,2	2,5	3,1	2,1	3,0	93,8	120,0
Середня річна несучість курей-несучок, шт.	221	210	286	281	276	124,9	131,4

Джерело: Статистичний щорічник «Харківська область у 2007 році», с. 121.

Катастрофічне скорочення поголів'я великої рогатої худоби в сільськогосподарських підприємствах, яке, на нашу думку, досягло вже своєї критичної межі, зумовлено ще й тим, що за умов відсутності фінансових ресурсів підприємства нею здійснювали розрахунки за своїми зобов'язаннями. Таким чином, худоба слугувала обмінним еквівалентом при бартерних операціях. Це був єдиний шлях вижити в умовах економічної кризи. Крім того, значний вплив на різке зменшення поголів'я спричиняють низькі закупівельні ціни на продукцію даних галузей. Реалізовувати продукцію тваринництва сільськогосподарським підприємствам доводиться за цінами, нижчими за її собівартість, що призводить до збитковості виробництва, і як наслідок — до скорочення даних галузей у структурі підприємства.

Незважаючи на зростання рівня продуктивності худоби та птиці за період з 2000 р. по 2007 р., вона все-одно залишається значно нижчою за потенційні можливості вітчизняних порід. Низький рівень продуктивності худоби в сільськогосподарських підприємствах зумовлений, у першу чергу, недостатньою забезпеченістю тварин кормами, внаслідок чого корми використовуються переважно на підтримку життєдіяльності тварини, а не на формування їх продуктивності; погіршенням селекційно-племінної роботи через неплатоспроможність більшості сільськогосподарських підприємств; зменшенням закупівель племінного молодняку тощо.

Таким чином, сільське господарство України і Харківської області зокрема перебуває в затяжній економічній кризі. Кризовий стан більшості сільськогосподарських підприємств пов'язаний передусім із недосконалістю міжгалузевих економічних відносин, зокрема цінового механізму. За період трансформації еконо-

міки країни та переходу її до ринкових відносин ціни на промислові товари, роботи і послуги, які одержує сільське господарство, зросли у 7 разів більше, ніж на сільськогосподарську продукцію. Внаслідок диспаритету цін з аграрного сектора вимито на користь інших галузей економіки понад 600 млрд грн, що призвело до значного зменшення надходжень коштів на забезпечення відтворювального процесу в галузі, зокрема на формування її матеріально-технічної бази та оплату праці робітників, яка в сільському господарстві вдвічі нижча, ніж у промисловості [1, с. 8].

В економіці перехідного періоду, на нашу думку, макроекономічна політика не відповідала інтересам сільськогосподарських товаровиробників, у зв'язку з чим умови формування економічної ефективності та конкурентоспроможності в усіх типах та формах сільськогосподарських підприємств виявилися однаково незадовільними. Однак поступове нарощування обсягів виробництва валової продукції, зафіксоване з початку 2000 р., на фоні постійного зменшення вартості основних виробничих фондів та чисельності працюючих, засвідчило неабияке поліпшення результатів діяльності сільськогосподарських підприємств, у тому числі й показників їх конкурентоспроможності.

Так, у сільськогосподарських підприємствах Харківської області обсяги виробництва валової продукції в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь збільшились за 2000—2007 рр. удвічі, продуктивність праці зросла в 3,4 разу, фондівдача — в 2,4 разу (табл. 5). Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва підвищився з 2,7 % у 2000 р. до 22,7 % у 2007 р.

Таблиця 5

**ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ, 1990—2007 рр.**

Показники	Роки						2007 р. у % до 2000 р.
	2000	2003	2004	2005	2006	2007	
Одержано валової продукції в порівнянних цінах 2005 р.: — на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	99,9	130,4	180,1	215,7	211,9	204,0	У 2,0 рази
— на 1 середньорічного працівника, тис. грн	15,8	24,5	34,0	42,3	45,3	53,6	У 3,4 разу

Показники	Роки						2007 р. у % до 2000 р.
	2000	2003	2004	2005	2006	2007	
— на 1 грн основних виробничих фондів, грн	0,37	0,68	0,95	1,00	0,89	0,89	У 2,4 рази
— на 1 грн виробничих витрат, грн	1,65	1,28	1,49	1,44	1,17	0,94	57,0
Одержано прибутку: — на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	0,9	9,2	1,9	7,5	1,9	39,5	У 45,1 рази
— на 1 середньорічного працівника, тис. грн	0,2	2,1	0,5	1,9	0,5	13,8	У 89,3 рази
— на 100 грн основних виробничих фондів, грн	0,33	4,76	1,02	3,48	0,78	17,26	У 52,8 рази
Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва, %	2,7	12,4	2,3	4,2	– 1,0	22,7	+ 20,0

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Харківській області

Таке підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств області зумовлене, з одного боку, збільшенням обсягів виробництва валової продукції з 1661,7 млн грн у 2000 р. до 2219,9 млн грн у 2007 р., тобто на 33,6 %, прибутку — з 14,6 до 430,4 млн грн відповідно, а з другого, значним скороченням усіх складових виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств, зокрема земельних, трудових та матеріально-технічних ресурсів. За 2000—2007 рр. чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, зменшилась втричі, в тому числі в галузі рослинництва — в 2,5 разу, в галузі тваринництва — в чотири рази. Вартість основних засобів, наявних у сільгосппідприємствах області, скоротилась з 4470,0 млн грн у 2000 р. до 2493,7 млн грн у 2007 р., тобто майже вдвічі. В цілому ж рівень конкурентоспроможності аграрних підприємств Харківської області, зафіксований у 2007 р., є найвищим за останні сім років.

Проведений аналіз стану і тенденцій розвитку сільськогосподарських підприємств Харківської області свідчить про наявність

двох етапів їхнього розвитку: перший (1990—1999 рр.) — пов'язаний з різким скороченням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, катастрофічним зменшенням поголів'я худоби та птиці, зниженням урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності тварин, погіршенням матеріально-технічного забезпечення; та другий (з 2000 р.) — пов'язаний з реформуванням форм власності та господарювання в аграрному секторі економіки, внаслідок чого відбулося поступове збільшення обсягів виробництва як продукції рослинництва, так і продукції тваринництва, нарощування потенціалу продуктивності рослин і тварин. Для підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, а також для подальшого стабільного їх розвитку слід невідкладно вирішити проблему міжгалузевих економічних відносин у народному господарстві, забезпечити належну державну підтримку, вдосконалити цінову політику в аграрній сфері тощо. Слід також наголосити на необхідності концентрації зусиль аграрної науки на пріоритетних напрямках, затверджених Урядом.

Література

1. *Саблук П. Т.* Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період // Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період: Матеріали Десятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 10—11 квіт. 2008 р. / Редкол.: П. Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2008. — С. 5—40.
2. *Кириленко І. Г.* Перспективи вітчизняного АПК в контексті сучасних проблем та нових ризиків / І. Г. Кириленко, М. І. Сігал // Економіка АПК. — 2007. — № 11. — С. 61—68.
3. *Месель-Веселяк В. Я.* Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2007. — № 12. — С. 8—15.
4. *Малік М. Й.* Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: Монографія / М. Й. Малік, О. А. Нужна. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 270 с.
5. *Шпичак О. М.* Реальна оцінка економічного стану АПК України як необхідна передумова виходу його із кризи / О. М. Шпичак // Економіка АПК. — 2007. — № 5. — С. 24—29.
6. *Економічна ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств: стан, проблеми, перспективи: Монографія / П. С. Березовських та ін.* — Львів: ЛДАУ, 2007. — 166 с.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2009